

THEDE PALM:

Finland på egna vägar

Ambassadören Max Jacobson har i en bok "Egna vägar" (1968) skrivit om finländsk politik efter andra världskriget. I höstas gav han ut "Den finländska paradoxen. Linjer i Finlands utrikespolitik 1953–1965" (Norstedts) i översättning från finskan av Henrik von Bonsdorff. Där återkommer delvis samma problem som i "Egna vägar". Författaren har ovanliga förutsättningar att behandla dem. Han kom som tidningsman och pressattaché in på diplomatbanan och slutade som ambassadör i Stockholm. Som chef för den politiska avdelningen i Utrikesdepartementet i Helsingfors stod han president Kekkonen nära. I den nya boken, som fil dr Thede Palm läst, analyserar Jacobson presidentens sätt att leda den finländska utrikespolitiken åren efter Stalins död. Att en och annan bedömning är överraskande och inbjuder till frågor gör inte boken mindre läsvärd.

Ordet paradox betyder något motsägelsefullt, något som är överraskande och inte stämmer med vad man har rätt att vänta. För att få veta vad som menas med den finländska paradoxen måste materialet sökas i ett tal av president Kekkonen i Washington i oktober 1961. Där förklarade han att det vanliga är, att om i ett gränsland mellan öst och väst det östliga inflytandet växer, minskar det västliga och *vice versa*. Finland är ett gränsland. Men, sade han, ju större förtroende Finland som god granne kunde vinna i Sovjetunionen, desto bättre kunde dess samarbete med länderna i väster bli. Skulle däremot något missförstånd uppstå i Finlands förhållande till Sovjetunionen, måste den finländska statsledningen dämpa ned sin verksamhet mot väst. Att leda finländsk utrikespolitik, en fascinerande uppgift, innebar att arbeta för att denna tingens oväntade och motsägelsefulla ordning skulle bestå.

Max Jacobsons välskrivna och väldokumenterade bok behandlar president Kekkonens handläggning av utrikesfrågorna från sitt ämbetstillträde 1956 fram till 1963, då Jacobson lämnade Helsingfors och därmed sin direkta insyn i utrikesdepartementet och flyttade till New York som ambassadör vid FN.

Hur Urho Kekkonen sett på sina skyldigheter som landets president har inte varit någon hemlighet. Om inte förr förklarade han det själv i boken "Ekudden" (1981, recenserad i Svensk Tidskrift 1981, sid 496 ff), den sista han givit ut i sin krafts dagar. Mycket kort kan sägas, att enligt honom skall presidenten, åt vilken författningen anförtrot ansvar för landets utrikespolitik, se till att den stora grannen i öster alltid skall

ha fullt förtroende för Finlands regering. Ingenting som företages av denna får skada det goda förhållandet länderna emellan. Förhållandet – det är vad som byggts upp efter krigsslutet och som stabiliserades genom 1948 års VSB-fördrag om vänskap, samarbete och bistånd mellan Sovjetunionen och Finland. Fördraget slöts på tio år men har sedan dess förlängts och gäller fortfarande.

Erfarenheterna från en tid, då samförståndet mellan de två grannländerna höll på att utvecklas till vad det nu är, ansåg sig Kekkonen en gång kunna sammanfatta till en doktrin om den finländska paradoxen. Jacobson antyder på ett ställe i sin bok, att det inte går att i förväg fastställa en utrikespolitisk doktrin som ett handlingschema för en regering. Tvärtom är sättet på vilket olika återkommande situationer handläggs, det som kan få bilda grund för en doktrin. Han har säkert rätt. Förmodligen vore det nyttigt för alla utrikesministrar att de vid sitt tillträde tänkte sig in i detta.

Från Paasikivi till Kekkonen

Urho Kekkonen var en erfaren politiker och kraftig statsminister då han tillträdde som president och ansvarig för Finland inför omvärlden. Men också han fick snart erfara hur det kändes att vara ny-lärling. President Paasikivis hållning gentemot Sovjetunionen hade av gammalt varit undfallande och hänsynstaggande. Den förklarades av hans egen läggning men också av krigens nederlagen och nödvändigheten för Finland att finna ett sätt att överleva. När Paasikivi avgick i början av 1956 hade han lyckats. Han stod högt i kurs i Moskva, där man

litade på honom. Men bedömningen av honom bara några år tidigare hade varit en helt annan. Hertta Kuusinen kallade honom sovjetfientlig. I ryska tidningar påstods att han gjort vad han kunnat för att försvåra relationerna till Sovjetunionen och att han försökt ”rädda krigsförbrytarna undan straff.”

Det var inte i Finland som orsakerna till dessa angrepp borde sökas. Uppenbarligen fanns krafter i den sovjetiska statsledningen som utnyttjade de stalin-trogna kommunisterna i Helsingfors. Stalin hade accepterat Finland och ingen hade vågat säga emot honom. Men han dog 1953 och andra meningar började göra sig gällande offentligt. Sannolikt var det ingen orimlig gissning att Molotov inte var någon finlandsvän. Troligen hade han stöd av Malenkov. Men Chrustjev stod dem emot och det var han som vid den 20. partikongressen i februari 1956 avslöjade Stalin, ett avgörande bevis på att han vunnit en maktkamp i Kreml. Denna maktkamp kunde avläsas i behandlingen av Finland. Paasikivis stjärna fördunklades inte längre och Kekkonens steg. Denne som hade Paasikivis stöd i presidentvalet 1956, mötte inget som helst motstånd från Moskva.

Som bakgrund för vad som sedan hände är det viktigt att komma ihåg, att Kekkonen var en omstridd presidentkandidat i sitt eget land och att han slutligen valdes med obetydlig majoritet. Mot sig hade han socialdemokraterna, bland vilka Väinö Tanner – som aldrig förlät Kekkonen att denne fungerat som åklagare i krigsansvarighetsprocessen – snart skulle återfå ett sådant inflytande, att han våren 1957 slog ut Fagerholm

som partiordförande. Detta ledde sedan till en splittring av partiet. Partisekretären Väinö Leskinen, som uppehöll goda förbindelser med de svenska socialdemokraterna, följde Tanner. När Jacobson beskriver Tanner gör han det genom att säga, att denne med sin resning inte hörde till dem "som gav sig av till Canossa." Uttrycket kommer litet oväntat om man inte vet, att det just var om Leskinen det brukade sägas att han begav sig till Canossa: längre fram, på 60-talet, skaffade han sig inbjudan till Moskva och blev där tagen till nåder.

Nattfrostens tid

Efter flera försök under sina första år att få fram arbetsdugliga regeringar upplöste presidenten riksdagen och nya val hölls i juli 1958. Kommunisterna gick framåt och vänsterpartierna fick en majoritet på 2 röster. Detta resulterade i sin tur efter mycken vända i Fagerholms tredje regering, i vilken socialdemokraterna och agrarerna, alltså Kekkonens gamla parti, fick vardera fem platser och samlingspartiet, högern, fick tre. Bland de socialdemokratiska ministrarna återfanns Leskinen.

Nu hade mitt under regeringsförhandlingarna en artikel publicerats i Izvestija, i vilken det frågades om agrarerna – läs Kekkonen – gjort slut på sina krafter och inte kunde ge sitt land en demokratisk regering utan vände sig till Leskinenanhängarna, som beskyddades av den reaktionära pressen i väst. Samtidigt bjöd Sovjetunionens ambassadör i Helsingfors ett antal agrarpolitiker på lunch och sade dem, att om vissa namngivna personer, bland dem Tanner och Les-

kinen, utsågs till medlemmar i en regering, skulle detta i Moskva betraktas som en ovänlig handling.

Trots allt bildade Fagerholm sin regering och Kekkonen – ännu i sin första presidentperiod och vald med några få rösternas övervikt – kunde inte hindra att dess sammansättning blev som den blev. Den ryska reaktionen kom sakta men säkert. Ambassadören reste hem och ingen kom i hans ställe. Handelsförhandlingar, som skulle hållits, blev inte av, eftersom ryssarna inte ställde upp. Industrikontrakt till betydande värden blev liggande utan att undertecknas. Detta var den tid som brukar kallas nattfrost. Ingenting sades, men från finländskt håll måste något göras. Regeringen bröts upp inifrån av agrarerna.

Formellt gick det till så att utrikesminister Johannes Virolainen, agrar, framtvångade regeringens avgång. Jacobson går inte in på frågan hur mycket presidenten stod bakom. Många trodde att han gjorde så. Men det rådde en hätsk stämning mot presidenten på flera håll, och detta gör att omdömen om honom bör fällas med försiktighet. Två år senare inför Kekkonens omval, vilket var önskvärt för att gå ryssarna till mötes, ställdes en opolitisk och stark kandidat upp emot honom. Då kom plötsligt, medan presidenten var på officiellt besök i USA, en rysk begäran att politiska, och underförstått militära, överläggningar enligt VSB-pakten skulle tagas upp på grund av det kritiska läget. Eftersom läget i själva verket var tämligen lugnt, kom denna begäran överraskande och hotande.

Presidenten uppträdde kallblodigt och for ut till Sibirien, där Chrustjev befann

sig, och avvärdade där alla vidare överläggningar. Vid en lunch, som han gav för Kekkonen, prisade Chrustjev denne och rådde alla rättsinnade medborgare i Finland att rösta på honom i det kommande valet. Kekkonens motkandidat drog sig tillbaka och Kekkonen valdes med stor majoritet. Det var ju han som avvärdade faran från öster. Samtidigt är det kanske inte att undra på att ett rykte kom i svang, att Kekkonen i Moskva låtit "beställa" den hotande vädjan till paktens. Jacobson förnekar bestämt att det gått till så, och Kekkonen själv lär ha reagerat hårt på insinuationen. Den är verkligen otrolig. Men likafullt kom det i sak onödiga kravet på överläggningar "som beställt". Vem eller vilka som tagit initiativet är okänt.

Resultatet av påtryckningarna

Både nattfrostens och notkrisen – som begäran om överläggningar kallades – kan egentligen ses som en enda kris, tillkommen för att få bort en ur sovjetisk synpunkt olämplig regering och för att säkra den sittande presidentens återval. Att denna framprovocerade kris innebar sovjetiska påtryckningar på Finland är ju uppenbart. Men det märkliga är – och det är därför historien återberättats här – att i presidentens kretsar fick ingen och får tydligen fortfarande ingen erkänna att det förekommit några påtryckningar. Detta kan man också kalla en paradox.

Jacobson vidhåller den åsikt han då sökte lancera. Han skriver att den amerikanska ambassadören haft en "enkel-spårigt dogmatisk uppfattning om Sovjetunionens politik": han menade att Fa-

gerholms regering fallit på grund av sovjetisk påtryckning. En annan ytterlighet återfanns enligt Jacobson i finländska kretsar: där gjordes gällande, att regeringen Fagerholm föll sönder på grund av ett intrigspel under Kekkonens ledning och att utrikespolitiken använts som vapen i en inrikespolitisk maktkamp. Jacobson själv beskrev då och återger nu sin syn på vad som hänt: "Regeringens sönderfall berodde på de inre meningsskiljaktigheter som Sovjetunionens uppenbara missnöje hade förorsakat och som gällde frågan, hur våra relationer till Sovjetunionen borde skötas."

Max Jacobson erkänner själv att inte många gick på hans linje. Än så eleganta formuleringar kunde inte dölja verkligheten. Från Moskva hade sagts att vissa personer inte var acceptabla i en finländsk regering. Trots detta togs en eller två av dem med i Fagerholms regering, från regeringsbildarens synpunkt förmodligen som en hederssak. Presidenten hade avrått sitt eget parti från att gå med i en sådan regering, men man lyssnade inte på honom. Sovjetunionen fryste då ned de politiska och ekonomiska förbindelserna med Finland, med resultat att regeringen gav vika. Det är svårt att förstå att detta kan kallas något annat än påtryckningar i samband med regeringsbildning, alltså en inblandning i Finlands innersta förhållanden.

Att Kekkonen själv förstod detta är höjt över varje tvivel. Han måste då ha dragit den slutsatsen, att i fortsättningen skulle Finlands utrikespolitik ledas med så fast hand, att påtryckningar av detta slag aldrig mer skulle kunna förekomma. Detta blev den politik som uttrycks i "paradoxdoktrinen". Att han lyckades

med denna politik bör snarast räknas honom till heder. Det är alldeles onödigt att minska denna genom att göra gällande, att han inte skulle ha begripit vad påtryckningar från Moskva innebar och i fortsättningen skulle kunna innebära.

Samma resonemang måste också ha legat bakom Kekkonens vid flera tillfällen gjorda uttalanden, att man i Finland borde så att säga förutse Sovjetunionens önsknings, vilka således aldrig borde behöva framställas i former som skulle kunna kallas påtryckningar. Kekkonens överraskande förslag om en kärnvapenfri zon i Norden, en zon ställd under stormakternas kontroll, bör förklaras som ett sådant förutseende av vad som skulle kunna komma.

Men mest skymtar man Kekkonens resonemang i hans förklaringar av vad Finlands "speciella" neutralitetspolitik

innebär, en neutralitet som i varje fall inte innebar alliansfrihet i fred, eftersom omfattningen av neutraliteten var och är beroende av VSB-pakten. Många politiker har haft svårt att förstå sig på denna neutralitet – senast NATOs överbefälhavare i Europa, general Bernard Rogers.

Max Jacobson har lagt ner mycken omsorg om att i sin bok beskriva innehållet i den finländska neutralitetspolitiken. Också för den skull är boken väl värd att läsas. Kanske kvarstår ett och annat frågetecken i detta sammanhang. Säkert är emellertid, att läsaren får en bild av hur Finlands utrikespolitik under president Kekkonens ledning envetet strävade efter att förklara och hävda de finländska kraven på frihet och självständighet i alla möjliga lägen.